

Олег Іванюк,
доцент кафедри історії України
Історико-філософського факультету
Київського університету
імені Бориса Грінченка,
кандидат історичних наук,
Київ, Україна

Oleh Ivanyuk,
Associate Professor
of the Department of History of Ukraine,
Borys Grinchenko Kyiv University,
PhD in History,
Kyiv, Ukraine

e-mail: tharma@ukr.net

ORCID iD: <https://orcid.org/ORCID 0000-0001-6750-5423>

Яна Мартянова,
студентка спеціальності
«Історія та археологія»
Історико-філософського факультету
Київського університету
імені Бориса Грінченка,
Київ, Україна

Yana Martianova,
Student in History and Archeology,
Faculty of History and Philosophy,
Borys Grinchenko Kyiv University,
Kyiv, Ukraine

e-mail: yvmartianova.iff17@kubg.edu.ua

ORCID iD: <https://orcid.org/ORCID 0000-0002-2570-9898>

УДК 94(477-25)"1906/1910":[342.25:37.014.5]:070
DOI: 10.28925/2524-0757.2021.118

Питання розвитку освіти в діяльності Київської міської думи 1906–1910 рр.: за матеріалами періодичних видань

У статті розглядаються питання розвитку освіти Києва на початку ХХ ст. Особлива увага приділена зусиллям гласних міської думи щодо розбудови мережі навчальних закладів і реалізації завдання забезпечення освітніх потреб населення околиць та передмість. Встановлено, що діяльність думи каденції 1906–1910 рр. у царині освіти в основному обмежувалася фінансовими й господарськими справами.

Ключові слова: Київська міська дума, гласні, освіта, мережа шкіл, землевідведення.

Education Development Issue in Activity of Kyiv City Council in 1906–1910s: Based on Information from Periodicals

The article considers the development of education in Kyiv in the early twentieth century. Particular attention is paid to the efforts of the City Council to build a network of educational institutions and implement the task of meeting the educational needs of the population of the suburbs and outskirts.

It is revealed that the activity of the Duma, the cadence of 1906–1910s in the field of education was mainly limited to financial and economic affairs. Discussion of land allocation for the construction of educational institutions became the subject of sharp political discussions of vowels and became an obstacle to the rapid settlement of urgent educational processes. Through the efforts of the Duma of 1906–1910, the network of educational institutions was expanded to meet the needs of the growing city. During the cadence, 7 new single-grade schools were opened, a four-grade school named after Tsarevich Oleksiy and a women's two-grade school. The Duma helped ensure access to education in all corners of the city, thanks to which the sixth gymnasium was opened in Lukyanivka, where until 1908 there were no educational institutions at all. Kyiv City Duma has repeatedly turned its attention to the maintenance of schools and their financial support. All of this required the flexibility of public decisions to settle the cost of school equipment and rent payments. The most important achievement

was the development of a project of the city school network with a financial plan for general education with a implementation period of 12 years. A significant achievement was the census of school-age children. Based on the obtained statistical data, the school commission was able to make calculations and set an approximate vector of educational needs for Kyiv. The most informative sources that allow to cover in detail the decision-making process and the political struggle over the development of education are Kyiv periodicals, in particular, «Kyivliany» and «Rada».

Key words: Kyiv City Duma, representatives (public), education, network of schools, land uptake.

Урбанізаційні й міграційні процеси, що розгорнулися наприкінці XIX — на початку XX ст. призвели до стрімкого територіального зростання Києва. Поступово до його складу увійшли передмістя і деякі навколишні села. За підрахунками статистичних служб Київської міської думи, лише упродовж десятиліття кількість мешканців міста зросла майже на 200 тис. осіб. Нагальною проблемою для населеного пункту на початку XX ст. була нестача навчальних закладів, що обмежувало можливість реалізації освітніх потреб і призводило до ускладнення криміногенної ситуації на його околицях. Тому упродовж 1906–1910 рр. одним із напрямів діяльності Київської міської думи стала розбудова мережі початкових шкіл.

Протягом XX — початку XXI ст. було реалізовано кілька наукових розвідок, що частково стосувалися окресленого питання. Загалом діяльність Київської міської думи досліджували Ф. Ясногурський (Ясногурський Ф. Н., 1910), Ю. Глизь (Глизь Ю. І., 2019) та ін. Не оминули увагою науковці й проблему становлення окремих навчальних закладів. Зокрема, історія жіночої гімназійної освіти у Києві наприкінці XIX — на початку XX ст. розглядалася Н. Антонець (Антонець Н. Б., 2007), В. Вірченко (Вірченко В. В., 2006), А. Ййслуу (Ййслуу А. Е., 2017). Проте питання, які стосувалися зусиль міської думи скликання 1906–1910 рр. щодо розвитку освіти у м. Києві, так і не стали предметом окремих наукових досліджень. Фрагментарно й політично заангажовано їх висвітлювали у спеціальних «Оглядах» самі ж гласні, які підбивали підсумки своєї діяльності. Зокрема, новодумці відзначали неймовірні позитивні зрушення у царині освіти, як-от: відкриття нових класів і нових училищ, зростання фінансової підтримки навчальних закладів, реформування Олександрівського ремісничого училища і, звичайно ж, розробку проекту запровадження загального початкового навчання (Обзор деятельности Киевской городской думы..., 1910. С. 63–68). Їхні політичні опоненти критикували заходи з розвитку освіти, аргументуючи, що місто витратило кошти, якими не володіло, й змушене було брати позики, а також сплачувати значні відсотки за борговими зобов'язаннями. Вони звинувачували новодумців у нецільовому землевідведенні, що призводило до втрати містом прибутків (Спасайте Киев от разорения!..., 1910. С. 3–4).

Мета розвідки — на підставі аналізу публікацій періодичних видань, насамперед «Киевлянина», схарактеризувати коло питань у галузі освіти, якими опікувалася Київська міська дума каденції 1906–1910 рр.

На початку XX ст. переважна більшість шкіл у Києві зосереджувалася у центральній частині міста. Тому пріоритетом діяльності гласних упродовж 1906–1910 рр. стало забезпечення доступу до освіти населення околиць і передмість. Однією з найскладніших проблем, що їм доводилося вирішувати, було питання землевідведення під будівництво приміщень для нових шкіл. Зазвичай навколо нього розгорталися запеклі політичні баталії, які, якщо й не зупиняли, то значною мірою гальмували ухвалення остаточного рішення. Зокрема, у 1907 р. дума розглядала прохання почесного наглядача міністерської школи на Солом'янці І. Бобрусова про відведення 500 квадратних сажень¹ (2275 м²) землі з ділянки колишньої учбової ферми О. Кулицької під ремісничі класи. Обговорення перетворилося на суцільний галас і безлад. Категорично проти виступив гласний В. Бражніков. Він заперечував відведення земель передмістю, що не входило до складу Києва. Його підтримали І. Якубовський, І. Щитковський та Е. Екстер. Гласні апелювали до рішення думи попереднього скликання, яке передбачало будівництво на згаданій ділянці ремісничої школи міського підпорядкування.

Відсутність консенсусу змусила міського голову запропонувати відкласти розгляд питання до часу, коли Солом'янка офіційно «стане Києвом». Зрештою дума так і не задовольнила прохання І. Бобрусова. Йому було запропоновано обговорити відведення ділянки поблизу вже діючої міністерської школи із встановленням плати за оренду в 5 руб. на рік². Проте, де саме її слід надати, гласні так і не домовилися.

У 1907 р. голова училищної комісії В. Солуха доповідав про заснування у Києві школи садівництва і городництва. Ще раніше міська дума під цю потребу відвела три ділянки — загалом 15 десятин на Куренівці. Але за браком коштів і через протидію губернського агронома її так і не збудували. Доповідач наполягав на тому, що саме зараз слушний час для реалізації проекту. Школу можна будувати спільно із земством,

¹ Квадратна сажень — 4,55 м².

² Заседание думы. *Киевлянин*. 1907. № 247.

міністерством землеустрою, меценатами. За приблизними підрахунками її утримання коштувало б місту близько 3000 руб. на рік. Але в процесі обговорення досягти консенсусу знову не вдалося. Зрештою гласні вирішили доручити комісії детальну розробку питання і повернутися до його розгляду згодом³.

Такі половинчасті рішення неодноразово ухвалювалися міською думою й у наступні роки. Зокрема, у 1908 р. учбовий округ прохав надати 3–5 десятин землі та фінансову підтримку для заснування учительського інституту в Києві. До відома гласних було доведено, що питання є нагальним, оскільки діючий Глухівський заклад такого типу вже не в змозі забезпечити потреби навчальних закладів у кваліфікованих кадрах. Звернення вкотре призвело до суперечки між гласними. Спочатку полемізували щодо питання, чи буде цей навчальний заклад забезпечувати місто вчителями. Далі палко обговорювали, де саме дума має відвести земельну ділянку — на Куренівці чи на Лук'янівці. Зрештою вирішили, що 3 десятини необхідно надати, але місце так і не визначили⁴.

Така ухвала не влаштувала керівництво учбового округу. Воно вийшло до міської думи з новим поданням, конкретизуючи власне бачення розв'язання цього питання. Гласним повідомлялося, що ділянка має бути у центрі міста. Її розмір повинен становити — 800–900 квадратних сажень (4095 м²). Будівництво буде коштувати близько 150 тис. руб. Земля і зведена споруда залишаться у власності міста. Під тиском міського голови, який апелював до підтримки з боку імперського центру, дума проголосувала «за», але питання про місце будівництва залишилося відкритим⁵.

Так само у 1909 р. сперечалися й щодо земельне відведення для жіночих медичних курсів на Троїцькій площі⁶. Необхідно було надати 600 квадратних сажень (2730 м²) для спорудження аудиторій і лабораторій. Потреба була нагальною, бо в існуючому приміщенні вже навчалось 700 осіб, а заклад очікував на дозвіл випускати жінок-лікарів. Земельна комісія міської думи висловила проти і запропонувала надати землі на Святославській вулиці або в Обсерваторному провулку⁷. Гласний І. Соколов-Петровський зазначив, що вартість земель, про які йдеться, надзвичайно висока, і тому місто має їх залишити собі. Привертає увагу й маніпулятивний виступ М. Добриніна. Відмову голосувати «за» він аргументував тезою про те, що курсам буде

не зручно на Троїцькій площі, бо поряд розташовується базар, а отже, гамір буде заважати навчанню. Він також наполягав, що це питання має розв'язувати, хто завгодно, але не міська дума⁸. Оponentами виступили В. Іозефі, В. Оргіс-Рутенберг і П. Голубятніков. Вони стверджували, що Троїцька площа найбільш придатна для навчального закладу, бо це місце близько до Олександрівської лікарні, де майбутні медики матимуть можливість практикуватися. Окремі гласні наполягали на відведенні ділянки на вулиці Жилинській. Зрештою вирішальним було слово міського голови. Він запропонував надати землі на перетині вулиць Жилинської і Прозоровської⁹ за умови, що будівництво розпочнеться упродовж 2–3 років і місто отримуватиме 10 випускниць. «За» проголосувало 36, «проти» — 9 осіб¹⁰.

Проблеми виникали й тоді, коли місто вирішувало будувати приміщення для навчальних закладів самостійно. У червні 1907 р. поновився розгляд питання будівництва гімназії на Лук'янівці (воно обговорювалося з 1898 р.). Хоча ідея спочатку й знайшла одностайну підтримку і серед містян, і серед гласних, її реалізація загальмувалася на кілька років. Спочатку члени училищної комісії і гласні від Лук'янівської дільниці оглядали місцевість, вибираючи ділянку. Ними було визначено кілька можливих варіантів. Одна ділянка на вул. Гоголівській, навпроти будинку працелюбства. Інша — у місцині між Єврейською лікарнею¹¹ і Макар'євським узвозом. Такий вибір пояснювався тим, що навчальний заклад зможуть відвідувати діти з Лук'янівської і Рівнинної частин, а також Куренівки, Пріорки, Юрківщини¹².

Але в розгляд питання дума не увійшла. Надійшло повідомлення про те, що Л. Бродський, якому належить «Райгородок» (садиба Т. Кибальчича), хоче передати його місту в обмін на ділянку біля Єврейської лікарні¹³. Училищна комісія оглянула місце на вул. Дорогожицькій («Райгородок»), вважаючи його найбільш придатним для спорудження гімназії, і подала всі варіанти на обговорення. Власне, перехід до дискусії і загальмував справу.

Гласні М. Добринін, В. Бражніков висловилися за вул. Гоголівську, поблизу Обсерваторного провулку. Частина обранців наполягала на вул. Дорогожицькій. Дехто наполягав на необхідності виїзного засідання думи задля визначення місця. Зрештою гласні прийшли до своєрідного консенсусу й висловилися за ділянку біля церкви

³ Заседание думы. *Киевлянин*. 1907. № 261.

⁴ Заседание думы. *Киевлянин*. 1908. № 112.

⁵ Заседание думы. *Киевлянин*. 1910. № 141.

⁶ Зараз її межі визначають вулиці Фізкультури, Жилинська, Велика Васильківська та СНК «Олімпійський».

⁷ Зараз у складі вулиці Обсерваторна.

⁸ Заседание думы. *Киевлянин*. 1909. № 29.

⁹ Зараз Еспланадна.

¹⁰ Заседание думы. *Киевлянин*. 1909. № 29.

¹¹ Зараз Перша обласна лікарня, вул. Багговутівська, 1.

¹² К постройке 6-й гимназии в Киеве. *Киевлянин*. 1907. № 154.

¹³ Там само.

Св. Феодори на Лук'янівці. Міському голові було доручено домовитися з Л. Бродським, якщо дума остаточно вирішить будувати гімназію на цьому місці¹⁴.

У зв'язку з цим рішенням гласний М. Добринін подав особливу думку, яка полягала у тому, що ухвала порушує інтереси місцевого населення. Він зазначав, що вибране місце розташовується у малозаселеній частині міста й учням доведеться далеко їздити. Гласний наполягав, що ухвала нелегітимна. Хоча рішення й підтримала більшість, але «за» проголосувало усього 27 осіб, що навіть не становило половину складу міської думи¹⁵.

Водночас мешканці Лук'янівки почали наполягати на тому, що гімназія має розташовуватися на вул. Гоголівській. 28 жовтня 1907 р. у залі міської думи відбулося зібрання виборців Лук'янівської дільниці. Обговорювалися місця на вулицях Гоголівській, Дорогожицькій, Кадетському шосе¹⁶. Після чотиригодинних суперечок рішення так і не ухвалили¹⁷.

До розгляду питання повернулися 8 листопада. У своїй промові М. Стороженко пояснив, що ситуація критична. Близько 600 дітей не змогло піти до школи через відсутність місць у навчальних закладах. Він зазначав, що, враховуючи нову норму, запроваджену міністерством, — не більше 40 осіб у класі, ще більше дітей не матиме доступу до освіти. Доповідач докладно описав оглянуті ділянки і наголосив, що пора уже вибирати, але місце має відповідати виховним потребам і гігієнічним нормам. Також у новому приміщенні необхідно буде облаштувати ще й жіночу гімназію. Цей виступ підштовхнув гласних до рішення про спорудження гімназії на Лук'янівці¹⁸.

Але у 1908 р. з'ясувалося, що будівельні роботи відкладено до наступного року, бо міністерство не включило у кошторис їх кредитування, і відкриття навчального закладу можливе не раніше 1910 р¹⁹. Єдиним шляхом вирішення проблеми була оренда приміщення. А це означало зануритися у нові пошуки і чергові дискусії.

Швидше виключенням з існуючої практики став процес ухвалення рішення щодо спорудження школи імені С. Грушевського. Ще у 90-х роках XIX ст. він заповів 50 тис. руб. на облаштування навчального закладу. Ці гроші було вкладено під відсотки. Будівельні роботи мали розпочатися лише тоді, коли капітал сягне 100 тис. руб. Заповіт спричинив боротьбу за кошти між містом і учбовим округом, що завершилася перемогою

думи (Обзор деятельности Киевской городской думы..., 1910. С. 69–70). На весну 1908 р. умови було виконано. Спадкоємець і розпорядник Михайло Грушевський повідомив, що 50 тис. руб. буде надано на будівництво школи невідкладно, а 50 тис. руб. розміщено у банку. Ці кошти підуть на її утримання. Училищна комісія запропонувала місце на Куренівці, на Петропавлівській площі, де місто відвело 835 квадратних сажень землі (3799,25 м²). М. Грушевський схвалив рішення і висловив бажання, щоб фасад навчального закладу було збудовано в українському стилі і їй надано ім'я С. Ф. Грушевського. Училищна комісія підтримала всі побажання. За планом, у новій будівлі мали розміщуватися 10 класів для хлопців і дівчат. Сюди також мали перевести три училища — № 5, 14, 31. Два класи повинні були утримуватися коштом Грушевських, а 8 класів — фінансами міста²⁰.

Оскільки спорудження будівель для навчальних закладів було справою тривалою і марудною, бо залежало від землевідведення, наявності фінансування, бюрократичної тяганини, політичної боротьби між групами гласних, дума намагалася використати для поліпшення ситуації інші можливості, зокрема орендувати або купувати вже існуючі приміщення. Але й тут рішення ухвалювалися достатньо повільно.

Як-от, у 1907 р. В. Солуха доповів, що, шукаючи приміщення для чотирикласного училища «Спадкоємця Цесаревича Олексія», яке потребує розширення, училищна комісія зупинилася на будинку професора Г. Рейна на Володимирській вулиці. Орендна плата визначалася власниками у 2300 руб. на рік за умови його капітального ремонту. На цей час училище у складі першого класу розташовувалося у садибі ремісничого товариства (Ірининський провулок²¹). Гласні О. Шефтель, Ф. Бурчак висловилися проти, бо приміщення холодне для навчання. Звично відбулося й кілька політичних баталій, які супроводжувалися звинуваченнями у заангажованості училищної комісії і корупції. Зрештою домовилися шукати інше приміщення²².

Проте нагальна потреба відкрити другий клас чотирикласного училища змусила думу все-таки орендувати аудиторії у будинку професора Г. Рейна за 2000 руб. на рік. Під час остаточних дебатів гласні дійшли думки, що приміщення для навчальних закладів, які винаймаються мають оглядати шкільні лікарі, а за 9 місяців до цього необхідно опублікувати оголошення для охочих здати в оренду свої садиби²³.

¹⁴ Заседание думы. *Киевлянин*. 1907. № 157.

¹⁵ К открытию в Киеве 6-й гимназии. *Киевлянин*. 1907. № 164.

¹⁶ Зараз Повітрофлотський проспект.

¹⁷ К вопросу о месте сооружения шестой мужской гимназии. *Киевлянин*. 1907. № 300.

¹⁸ Заседание думы. *Киевлянин*. 1907. № 311.

¹⁹ Заседание думы. *Киевлянин*. 1908. № 157.

²⁰ Заседание думы. *Киевлянин*. 1908. № 140.

²¹ Зараз вул. Ірининська.

²² Заседание думы. *Киевлянин*. 1907. № 213.

²³ Заседание думы. *Киевлянин*. 1907. № 263.

За нагоди місто прагнуло взяти на баланс приватні навчальні заклади, які опинилися у фінансовій скруті й на межі закриття. Зокрема, у 1908 р. статський радник Г. Валькер²⁴ припинив навчальний процес у заснованій ним ще у 1896 р. гімназії. Заклад мав три загальні класи, одне відділення з латинською мовою і одне реальне. Кількість учнів сягала 400 осіб. Причиною закриття став стан здоров'я Г. Валькера. Власник звернувся до Київської думи з пропозицією взяти гімназію на баланс міста²⁵. Попри прибутковість навчального закладу, навколо можливого рішення, яке передбачало його утримання, а отже, певні витрати, гласні розгорнули довготривалі дискусії, часом заговорюючи зміст питання. Предметами суперечок стали вартість шкільного обладнання і розмір орендної плати.

21 квітня 1909 р. В. Солуха доповів думі про те, що власник просить за інвентар 7 тис. руб., а за флігель у садибі Ф. Міхельсона, де облаштовано гімназію, доведеться сплачувати 10 тис. руб. на рік. Проти будь-яких витрат категорично виступив гласний В. Бражніков. Його колега А. Ржепецький наполягав на тому, що дума має самоусунутися, а долю навчального закладу повинен вирішити учбовий округ. Єдине, що може дозволити собі місто, аби сприяти збереженню гімназії, це її субсидування у розмірі 3–5 тис. руб. щорічно упродовж 10 років. Гласний М. Добринін висловив думку про те, що навчальний заклад мають утримувати власним коштом батьки учнів²⁶.

Лише надані В. Солухою математичні обрахунки, які доводили прибутковість гімназії, дали змогу ухвалити рішення про попереднє прийняття навчального закладу на баланс міста. Училищній комісії доручалося провести аудит шкільного обладнання, а потім гласні мали повернутися до обговорення питання.

Повторний розгляд призвів до протилежного рішення. Спираючись на матеріали аудиту, гласні стверджували, що обладнання у неналежному стані, отже його не слід купувати, придбати нове дороге, тому ця гімназія місту не потрібна.

Проте й це рішення виявилось не остаточним. Черговий його перегляд викликало звернення групи із 127 батьків учнів цього навчального закладу. Вони переконували, що усі 400 родин готові сплачувати місту ті кошти, які сплачували приватному власникові, та що узгодили це з попечителем учбового округу. Думі також повідомлялося, що на нове обладнання батьки

вже зібрали 5 тис. руб. Окрім того, вони домовилися із власником про зниження орендної плати до 8 тис. руб. на рік і заручилися підтримкою 20 гласних. Під час засідання міський голова повідомив про можливість компромісного рішення. Він зазначив, що, оскільки попечитель не наполягає на прийнятті гімназії містом, її можна передати приватній особі. Директора навчального закладу, який буде опікуватися виключно педагогічними питаннями, призначить округ. А на випадок можливих фінансових негараздів дума виступить з гарантією у 5 тис. руб. на три роки. Далі міський голова повідомив, що за цей час буде укладено нове положення про гімназії і тоді місто, можливо, перегляне рішення.

Засідання не обійшлося без звичних політичних баталій. Гласні О. Шефтель і Ф. Бурчак прагматично наполягали на тому, що за будь-яких обставин ця гімназія має належати місту. Аргументом було те, що прибуток від навчального закладу за минулий рік становив 7 900 руб. Опонуючи їм, гласний О. Цитович звинувачував учбовий округ у тиску на приватних власників навчальних закладів. Він стверджував, що статського радника Г. Валькера округ майже силоміць усунув від керівництва й нібито у такі ж умови поставлено й інші приватні гімназії. А отже, міська дума не має втручатися у цю війну. Остаточне рішення повинен ухвалити округ. Попри палкі суперечки й протести групи із 20 гласних, пропозицію міського голови було підтримано більшістю²⁷.

Зрештою питання вирішилося таким чином. Ректор гімназії й училища Г. Валькера Дорофеев звернувся до міського голови із повідомленням про те, що він бере на себе усі повноваження за умови надання містом субсидії у 5 тис. руб. на рік упродовж трьох років. Ця грошова допомога має покрити можливі збитки. Якщо їх не буде, то кошти перераховуватимуть до спеціального фонду, який забезпечуватиме педагогічні потреби вчителів і службовців. Дорофеев також повідомив попечителю учбового округу про готовність до відкриття гімназії з 1 липня²⁸. У 1909 р. гімназію Г. Валькера було перейменовано у 7-му Київську, а реальне училище стало 2-м Київським.

Так само, попри нестачу в Києві навчальних закладів, політичні баталії розгорнулися навколо зведеної купцем і підприємцем Д. Марголіним²⁹ на Трухановому острові будівлі двокласного училища. У квітні 1908 р. на його прохання дума відвела 950 квадратних сажень (4322,5 м²) землі³⁰.

²⁷ Заседание думы. *Киевлянин*. 1909. № 132.

²⁸ К судьбе гимназии Валькера. *Киевлянин*. 1909. № 147.

²⁹ Марголін Давид Семенович (1850–1925) — купець першої гільдії, київський підприємець і меценат, громадський діяч, голова правління Товариства київської залізниці.

³⁰ Заседание думы. *Киевлянин*. 1908. № 112.

Трохи більше ніж через рік, 30 червня 1909 р., голова училищної комісії В. Солуха повідомив гласних про пропозицію Д. Марголіна передати місту зведену ним власним коштом (витрачено близько 30 тис. руб.) двоповерхову будівлю двокласної сільської школи для дітей мешканців Труханового острова. Він наголошував на тому, що для міста важливо мати там навчальний заклад. У доповіді зазначалося, що утримання останнього бере на себе Об'єднане пароплавне товариство. Проте якщо відкрити там додатково ремісниче відділення, то можна розраховувати ще й на часткове державне фінансування. Гласний О. Шефтель підтримав В. Солуху. Він повідомив про те, що будівля пречудова і комісія була у захваті від побаченого. Окрім того, О. Шефтель зазначив, що Д. Марголін обіцяв обладнати навчальний заклад бібліотекою і забезпечити його картами й схемами. У обмін на це купець хотів отримати іншу ділянку в 1300 квадратних сажень (5915 м²) і наполягав, що школа має носити його ім'я³¹.

Однак навіть така пропозиція викликала заперечення у частини гласних. Зокрема, проти взяття будівлі на баланс Києва виступив М. Добринін. На його думку, Д. Марголін вирішив перекласти на місто утримання школи, де будуть навчатися діти його службовців. Лунали й антисемітські промови. Зміст останніх полягав у тому, що Д. Марголін єврей, який заробляє гроші на киянах і міському бюджеті та виводить їх за кордон, а отже дума не повинна мати з ним справу взагалі. Зрештою після суперечок гласні з невеликою перевагою голосів (18 проти 12) таки ухвалили пропозицію³².

Беззаперечним досягненням думи каденції 1906–1910 рр. стало створення проекту запровадження загальної початкової освіти у Києві. Підготовку до реформи розпочато у 1908 р. Поштовхом до її розробки стало звернення попечителя Київського учбового округу до міського голови про розгляд питання щодо створення мережі професійних і ремісничих училищ та нових середніх навчальних закладів. Воно було ініційоване міністром народної освіти. Відповідно до циркулярного листа, міський голова мав обговорити із гласними і подати до Санкт-Петербурга доповідь про фінансові можливості міста щодо розбудови мережі освітніх закладів.

Необхідно було також дати відповіді на такі запитання.

1. Які типи навчальних закладів потрібні Києву?

2. Які кошти будуть виділені містом на утримання кожного з навчальних закладів?

3. Яка кількість землі буде відведена для шкіл?

4. Чи буде місто будувати навчальні заклади власним коштом?

5. Які кошти потрібно витратити на обладнання шкіл?

6. Чи надасть місто приміщення під той або той навчальний заклад?

Ця інформація й усі зобов'язання мали бути затверджені відповідними рішеннями міської думи до 1 листопада поточного року³³. Звернення призвело до тривалого обговорення нагальних освітніх проблем міста. Наслідком дебатів стало ухвалене під час сесії 12–19 травня 1908 р. рішення про створення проекту мережі початкових навчальних закладів. Його розробкою опікувалася учбова комісія під керівництвом її очільника В. Солухи. До створення фінансових планів було долучено земського статистика О. Смірнова і завідуючого Либідським училищем М. Пашинського. На диво, зважаючи на традиційну бюрократію, проект уклали достатньо швидко. Його реалізацію було розраховано на 20 років. Тобто реформа мала завершитися у 1928 р. Вартість створення мережі початкових навчальних закладів становила 12 980 808 руб³⁴. Зрозуміло, що місто не мало таких коштів, тому розраховувало на державну підтримку, а також на позики. Після затвердження проекту комісією, управою і думою його подали на ухвалу до Санкт-Петербурга. Міністерство народної освіти підтримало сутність реформи, але встановило термін на його реалізацію у 10–12 років.

Упродовж наступних кількох років до проекту поступово вносилися зміни. Зокрема, 27 квітня 1910 р. учбова комісія ухвалила рішення про скасування самостійного набору учнів кожним із навчальних закладів міського підпорядкування. Було запропоновано до 1911 р. розділити місто на 8 учбових районів. У кожному з них заснувати центральний пункт, де б працювала спеціальна комісія, яка уповноважувалася здійснювати прийом до навчальних закладів³⁵. 18 травня відповідний план дій було подано на розгляд міської думи.

Разом з тим від 1909 р. розпочалося поступове впровадження проекту загальної початкової освіти у м. Київ. Для з'ясування потреб міста у навчальних закладах училищна комісія ініціювала перепис дітей шкільного віку. Для цього дума виділила 3 тис. руб. Але коштів виявилось замало, тому училищна комісія і статистичні служби доклали значні власні зусилля до його

³³ К вопросу о составлении сети новых учебных заведений в Киевской губернии. *Киевлянин*. 1908. № 266.

³⁴ Заседание думы. *Киевлянин*. 1909. № 173.

³⁵ К реорганизации системы приёма учащихся в начальные школы г. Киева. *Киевлянин*. 1910. № 118.

³¹ Заседание думы. *Киевлянин*. 1909. № 180.

³² Там само.

завершення. Внаслідок перепису було встановлено, що станом на 1 січня 1909 р. у Києві мешкало 24 850 осіб, які мали освітні потреби. Їх реалізували лише 10 692 дитини. З них 8 035 осіб навчалося у міських приходських, інші — у церковно-приходських, земських і приватних школах. Тобто, більше ніж половина дітей залишалася поза межами системи освіти. Училищна комісія підрахувала, що забезпечити потреби міста у навчальних закладах можливо лише відкривши 242 нових класи (на кожен клас з одним учителем припадало по 50 школярів). Існуючий фонд приміщень давав можливість започаткувати лише 82 комплекти. Отже, у майбутньому перед містом стояло завдання відкрити щонайменше 40 нових чотирикласних училищ³⁶.

Ще одним кроком до реалізації проекту стало ухвалення нового кошторису на наступний — 1910 навчальний рік. Його розгляд відбувся 11 грудня 1909 р. Дума збільшила фінансування міських навчальних закладів з 500 до 540 тис. руб. З них на заробітну платню вчителів початкових класів передбачалося виділити 160 800 руб. У бюджет було закладено кошти на утримання вже існуючих навчальних закладів, зокрема на нове училище у Забайків³⁷ — 2900 руб., на училище імені Н. А. Терещенка³⁸ — 8 300 руб., училище імені К. Ушинського — 5 800 руб., Олександрівське ремісниче училище — 29 тис. руб. На двокласні училища виділено 48 тис. руб. На 4-класне імені Цесаревича Олексія Миколайовича — 14 450 руб. Міська дума також передбачила субсидії для церковно-приходських шкіл у розмірі 7 750 руб. і колишньої гімназії Г. Валькера — 7 500 руб³⁹.

Незважаючи на усі зусилля гласних, на початок навчального року у вересні 1910 р. за парту не потрапило 1180 дітей — 277 хлопчиків і 903 дівчинки. Очільник учбової комісії В. Солуха зазначав, що повною мірою освітні потреби населення забезпечені лише у Печерській частині й на Куренівці. Щоб охопити усіх охочих, необхідно відкрити ще 5 класів для хлопців і 16 — для дівчат. Це потребувало фінансування у 15 тис. руб.

³⁶ Заседание думы. *Киевлянин*. 1909. № 173.

³⁷ Місцевість, що пролягає від Верхньої частини Байкової вулиці в бік Деміївської площі.

³⁸ У 1899 р. Н. Терещенко дав 100 тис. руб. на розвиток міської освіти та спорудження будівлі початкового міського училища і призначив 50 тис. руб. у недоторканий фонд закладу на його утримання. Спочатку передбачалося будувати на Львівській площі. Місце визнане непридатним і призначено садибу Олтаржевського. У 1903 р. А. Терещенко викупив садибу за 105 тис. руб. Також дав 60 тис. руб. на прискорення будівництва. Проект Н. Голландського. Збудовано у візантійському стилі. Тут окрім класів були приміщення для педагогічного музею і квартири для вчителів. Відкрите для прийому учнів у вересні 1906 р. Заповнено 6 класів по 50 осіб (Городское училище імені Н. А. Терещенко. *Киевлянин*. 1907. № 347).

³⁹ Заседание думы. *Киевлянин*. 1909. № 344.

Приміщення є лише для 12 класів, тому можна ще поміркувати над організацією вечірніх занять. Переважна більшість гласних наполягала на відкритті принаймні б половини з можливих класів, хоча місто й не мало вільних коштів, а отже змушене буде знову позичати. Н. Новіков зауважив, що неприйняття до школи дітей призводить до зростання числа хуліганів і погіршення криміногенної ситуації у місті. Зрештою після короткої дискусії гласні одностайно підтримали позику й відкриття зазначених класів⁴⁰. Але каденція міської думи завершувалася й реалізувати проєкт повною мірою довелося вже наступному складові.

Хоча «Городовое положение» 11 червня 1892 р. зобов'язувало міську думу опікуватися виключно початковою освітою, вона, розуміючи значення Києва як освітнього й наукового центру, часто виходила за межі власних компетенцій і сприяла організації різних просвітницьких заходів. Зокрема, спільно з учбовим округом і приватною ініціативою дума забезпечувала проведення різноманітних лекційних курсів як для учнів, так і для дорослого населення міста. Наприклад, у 1908 р. училищна комісія запропонувала міському інженерові-електротехнікові К. Канівцю організувати в училищі імені Н. А. Терещенка постійно діючі наукові курси. На їх існування дума виділила фінансування 1500 руб. на рік. На першому поверсі училища необхідно було облаштувати імпровізовану залу на 300 учнів. Лекції планувалося проводити у дві зміни 24 дні на місяць. Заходи мали супроводжуватися кінематографом і різноманітними проєкціями⁴¹.

Часто для просвітницьких заходів дума надавала власне приміщення. Зокрема, 12 і 14 листопада 1906 р. О. Случановською було прочитано лекції з бджільництва (50 % від зборів пішло на користь бідних учнів у Києві, а 50 % — католицького благодійного товариства)⁴². 10 лютого 1907 р. з дозволу попечителя Київського учбового округу й ініціативи вчителів київських міських приходських шкіл у залі думських засідань професор І. Сікорський прочитав лекцію «Про дітей, яких важко виховувати»⁴³.

Київська міська дума спільно з учбовим округом відзначила 27 грудня 1909 р. столітній ювілей чотирьох міських училищ № 1 та № 2 (розташовувалися у Печерській частині), № 3 та № 4 (розташовувалися на Подолі). Святування відбулося у приміщенні Печерського жіночого приходського

⁴⁰ Заседание Киевской городской думы. *Киевлянин*. 1910. № 262.

⁴¹ К устройству в училище имени Н. А. Терещенко научных лекций-сеансов. *Киевлянин*. 1908. № 281.

⁴² Лекції по бджільництву. *Рада*. 1906. № 39.

⁴³ Популярна лекція професора І. Сікорського. *Рада*. 1907. № 33.

училища № 2. Міську думу представляла делегація на чолі з В. Солухою. Захід розпочався святковим молебнем, що провів Чигиринський єпископ Павло. Дотримуючись вже сформованої імперської традиції, проголосили «многіє літа» монаршому дому. Хор учнів проспівав вічну пам'ять імператорам Олександрю I, Олександрю II, Олександрю III, Миколі I. Під час заходу пролунало вітальне слово єпископа Павла, який визначив важливість освіти і наголосив на тому, що з міських училищ виходять «истинно-русские люди, одушевленные беззаветной преданностью Верховному Вождю России Благочестивейшему императору нашему, проникнутые горячей любовью к своей великой Родине — св. Руси». Свято продовжилося виступами попечителя Київського учбового округу, окружних інспекторів, В. Солухи, деяких гласних, батьків. Особливу увагу газети «Киевлянин» привернув ідеологічно заангажований екскурс в історію училищ, здійснений завідувачим першим училищем В. Тищенком. Він вивів коріння навчальних закладів з часів Катерини II і в кращих традиціях імперської пропаганди розповів про їх історичний шлях. Далі учні та гості споглядали кілька музичних номерів у патріотичному стилі⁴⁴.

Часом міському голові і гласним доводилося розв'язувати й інші питання, які опосередковано стосувалися навчальних закладів, а також підтримувати приватну освітню ініціативу. Як-от, у 1907 р. на тлі розгортання епідемії холери і тифу дума вдалася до організації дезінфекційних заходів у школах міста. Приводом стало захворювання на холеру службовця Київської третьої чоловічої гімназії І. Меланченка. 26 вересня завідуючий міською санітарною комісією, гласний Ф. Бурчак і дільничний лікар В. Воскресенський дезінфікували формаліном приміщення навчального закладу⁴⁵. Цього ж року міський голова намагався домогтися зарахування до Київського університету Св. Володимира 19 студентів євреїв — мешканців Києва. Але його зусилля були марними. Міністерство народної освіти відхилило прохання міського голови, аргументуючи це перевищенням встановленого законодавством 10 %

бар'єру для навчання у закладах вищої освіти дітей із єврейських родин⁴⁶.

Водночас міській думі довелося розглядати питання навчання дітей з особливими потребами. До гласних звернувся інспектор народних училищ, який повідомив про те, що Київ потребує відкриття спеціалізованих шкіл для «слабосилих дітей». Він зазначав, що на кожен клас припадає кілька таких учнів. З одного боку — вони не встигають за програмою, з іншого — спостерігаються непоодинокі випадки, коли вчителі не приділяють їм достатньо уваги і намагаються взагалі відмовитися від їхнього навчання. У підсумку він резюмував, що «таким дітям не місце у звичайних школах»⁴⁷. Цю проблему дума так і не вирішила. І тут навряд чи можна говорити про особливу турботу з боку гласних. Єдине, що вдалося обранцям, це відкрити влітку 1908 р. у с. Малютинці Київського повіту санаторій для «слабосилих і хворих дітей». Керувати ним дума призначила спеціальний комітет, до якого увійшли Ф. Бурчак, М. Страдомський і О. Шефтель⁴⁸. У 1908 р. дума позитивно розглянула питання про асигнування коштів на організацію прогулянок на пароплаві для випускників київських міських шкіл⁴⁹. 23 червня 1909 р. гласні проголосували за фінансову підтримку курсів іноземних мов Л. Громовської, які опинилися на межі закриття⁵⁰.

Таким чином, хоча Київ на початку ХХ ст. стрімко зростав і потребував нових навчальних закладів, питання освіти не були для міської думи першочерговими. Діяльність у каденції 1906–1910 рр. обмежувалася фінансовими і господарськими справами у царині освіти. Зусиллями думи було відкрито шосту гімназію на Лук'янівці, де до 1908 р. взагалі не було навчальних закладів, 7 нових однокласних училищ, чотирикласне імені цесаревича Олексія і жіноче двокласне. Найважливішим досягненням стала розробка проекту міської шкільної мережі з фінансовим планом забезпечення загальної освіти терміном реалізації в 12 років. Водночас низька динаміка розвитку освіти і впровадження реформ зумовлювалися політичною боротьбою між гласними й особистими інтересами обранців.

⁴⁴ Столетний юбилей четырех городских училищ. *Киевлянин*. 1909. № 357.

⁴⁵ Дезинфекция Киевской третьей мужской гимназии. *Киевлянин*. 1907. № 267.

⁴⁶ Отклонение ходатайства киевского городского головы о принятии в число студентов университета 19 евреев. *Киевлянин*. 1907. № 282.

⁴⁷ Предложение об открытии начальных школ для детей с аномалией в их психо-физическом организме. *Киевлянин*. 1907. № 262.

⁴⁸ 3 Київщини. Шкільний санаторій. *Рада*. 1908. № 66.

⁴⁹ Заседание думы. *Киевлянин*. 1908. № 140.

⁵⁰ Заседание думы. *Киевлянин*. 1909. № 173.

ЛІТЕРАТУРА

- Антонець Н. Б. Історія навчально-виховних закладів м. Києва: перша Київська приватна жіноча гімназія О. Дучинської. *Вісник Житомирського держ. ун-ту імені Івана Франка*. 2007. Вип. 36. С. 48–51.
- Вірченко В. В. Жіночі навчальні заклади у м. Києві (1861–1920 рр.): автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / НАН України. Інститут історії України. Київ, 2006. 20 с.
- Глизь Ю. І. Київська міська дума: розбудова модерного міста. К.: Інститут історії України НАН України, 2019. 328 с.
- Городовое положение 11 июня 1892 г. Свод законов Российской Империи. Москва, 1910. Т. 2, кн. 1.
- Ийслуу А. Е. Жіноча гімназійна освіта у Києві наприкінці XIX — на початку XX століття (за документами Державного архіву м. Києва). *Архіви України*. 2017. № 1. С. 185–190.
- Обзор деятельности Киевской городской думы за четырехлетие 1906–1910 гг. Издание группы гласных думы. К.: Тип. Р. К. Лубковского, 1910. 118 с.
- Проект школьной сети для г. Киева с финансовым планом осуществления всеобщего обучения в 12-летний период. К.: Тип. К. Крулянского, 1910. 45 с.
- Спасайте Киев от разорения! Издание группы гласных думы. К.: Тип. Тов-ва И. Н. Кушнерев и Ко, 1910. 23 с.
- Ясногурський Ф. Н. Характеристика деятельности Киевского городского общественного управления за истекающее четырехлетие 1906–1910. К.: Тип. И. И. Врублевский и Т. В. Озеров, 1910. 143 с.

REFERENCES

- Antonets, N. B. (2007). Istoriiia navchalno-vykhovnykh zakladiv m. Kyieva: persha Kyivska pryvatna zhinocha himnaziia O. Duchynskoi. *Visnyk Zhytomyrskoho derzh. un-tu imeni Ivana Franka*, 36, 48–51 [in Ukrainian].
- Virchenko, V. V. (2006). *Zhinochi navchalni zaklady u m. Kyievi (1861–1920 rr.)*. [Female Educational Institutions in Kyiv (1861–1920s)]. *Extended abstract of Candidate's thesis*, Kyiv [in Ukrainian].
- Hlyz, Yu. I. (2019). *Kyivska miska дума: rozbudova modernoho mista*. Kyiv [in Ukrainian].
- Gorodovoie polozhenie 11 iunია 1892 g. (1910). *Svod zakonov Rossiiskoi Imperii*. Moskva, 2, 1 [in Russian].
- Iisluu, A. E. (2017). Zhinocha himnaziina osvita u Kyievi naprykintsi XIX — na pochatku XX stolittia (za dokumentamy Derzhavnoho arkhivu m. Kyieva). *Arkhivy Ukrainy*, 1, pp. 185–190 [in Ukrainian].
- Obzor deiatelnosti Kievskoi gorodskoi dumy za chetyriekhletie 1906–1910 gg. (1910). *Izdanie gruppy glasnykh dumy, Kiev* [in Russian].
- Proekt shkolnoi seti dlia g. Kieva s finansovym planom osushchestvleniia vseobshchego obucheniiia v 12 letnii period. (1910). Kiev [in Russian].
- Spasaite Kiev ot razoreniia! *Izdanyie gruppy glasnykh dumy*. (1910). Kiev [in Russian].
- Yasnogurskii, F. N. (1910). *Kharakteristika deiatelnosti Kievskogo gorodskogo obshchestvennogo upravleniia za istekaiushchee chetyrekhletie 1906–1910*. Kyiv [in Russian].

Дата надходження статті до редакції: 10.02.2021.



Creative Commons Licenses: Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International (CC BY-NC-SA 4.0)